

Релігійна політика окупантів на Миколаївщині: особливості, суть та наслідки (серпень 1941 – березень 1944 рр.)

Стаття на основі масиву джерел презентує порівняльно-історичний зріз суті й особливостей релігійної політики німецьких та румунських окупантів, які ставлячи однакову окупантську мету, упродовж 1941-1944 років намагалися різними способами здійснити відродження християнської релігії.

Ключові слова: війна, окупація, Українська Православна церква, Миколаївщина, райхскомісаріат «Україна», Трансністрія, місіонерство.

До кінця серпня 1941 року територія Миколаївської області була повністю окупована німецько-румунськими військами, які відразу ж почали насаджувати власні порядки, які торкалися й духовного життя і визначали його певну специфіку. Особливістю релігійної політики в період окупації Миколаївщини було те, що її територія по течії Південного Бугу увійшла до двох, різних за характером, окупаційних зон – підрумунського губернаторства «Трансністрія» і захопленого німцями райхскомісаріату «Україна».

Релігійну політику окупанти вибудовували відповідно до стратегічних планів німецького керівництва щодо використання України у боротьбі проти більшовицької Росії. Церкву розглядали як інструмент впливу на населення, що, відповідно, мало усіяко підтримувати політику окупаційного режиму. В інструктивному розпорядженні Міністерства по управлінню зайнятими Східними областями, датованому жовтнем 1941 року, райхскомісару України рекомендували «притримуватися тієї політики, що релігійні потреби є особистою справою кожного і що вони обумовлюються місцевими умовами». Уряд толерував діяльність релігійних общин різного спрямування, а також збільшення їх числа. Однак «всі церковні богослужіння на території, заселеній українцями, повинні проводитися тільки українською мовою». Українізація Церкви мала стати на заваді проникненню російських та римо-католицьких впливів: «Перешкоджати будь-якому впливу російського православ'я і його священиків, а також в'їзду представників яких-небудь церков з інших країн до райхскомісаріату «Україна»...». Суворо заборонялося релігійним організаціям займатися політикою, виступати перед громадськістю з політичними деклараціями. Обмежувалася їх роль у суспільно-

політичному житті українців. У цьому ж документі читаємо: «Райхскомісар не повинен приймати у себе українського єпископа (митрополита) як представника українського народу, а тільки виключно українських довірених осіб, визначених райхсміністром окупованих східних земель. Німецьким чиновникам не рекомендувалося відвідувати церкви українців» [1].

Ускладненням в релігійній ситуації став новий розкол в українському православ'ї. В його середовищі виникло дві непримиренних течії – Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) на чолі з єпископом Полікарпом (Сікорським) та Автономна православна церква (АПЦ) на чолі з Алексієм (Громадським). Вже восени 1941 р. почалася гостра конкуренція автокефалістів та автономістів за вплив на Київ та Лівобережну Україну.

У перші дні вересня 1941 р. райхскомісаріат «Україна» очолив Е. Кох, який прибув до Рівного у складі адміністративного апарату. В його інструкції щодо введення цезури для німецьких газет та журналів було зазначено: «...Про церковні та релігійні питання можна писати у діловій формі. Релігійні напрями і секти, також церковні сановники повинні критикуватися і стримуватися. При дозволеному релігійному житті на шпальтах українських газет не можна згадувати про те, що саме ось цей або інший напрям потрібний німецьким властям» [2].

Відчутному впливу на релігійну ситуацію й розпалюванню міжцерковного протистояння сприяла політика німецької окупаційної влади, яка на початку навмисно допустила стихійне відродження церковного життя. Водночас, німецька політика стосовно православ'я з самого початку аж ніяк не була однаковою. Спершу за її проведення відповідало командування групи

армій «Південь» на чолі з генералом Рунштедтом. У складі очолюваного ним штабу вирішення церковних питань займався колишній директор Бреславського Східно-Європейського інституту професор Ганс Кох. Рунштедт надав останньому повну свободу. Відтак, перш ніж відання церковно-політичним питанням перейшло до керівництва райхскомісаріату «Україна», існував короткий проміжний період, що заклав основи майбутнього розвитку релігійної ситуації. Церковні заходи військової адміністрації полягали переважно в офіційному визнанні існування щойно утворених парафій. Нерідко знаходилися по-християнськи зорієнтовані офіцери, які особисто допомагали церковному будівництву [3].

У Миколаївській генеральній окрузі богослужіння почали відновлюватися вже восени 1941 року. Так, було поновлено служби в церквах м. Миколаєва: Святого Миколая, Касперівської, кладовищенській церкві Усіх Святих, Семіонівській, Богоявленській та Святого Духа (в Корабельному районі); у селах та містах області – Покровській (с. Покровка на Кінбурнській косі), Свято-Успенській (Баштанка), а також у селах: Нечаяному, Очакові, Варварівці, Первомайську (Голті), Казанці, Кривому Озері, Арбузинці та в багатьох інших населених пунктах.

Про відновлення служб і своєрідний релігійний ренесанс із запалом писала миколаївська окупаційна газета «Українська думка»: «...у місцевій церкві Святого Миколая, при великому зібранні віруючих, 7 і 8 січня відбулись урочисті різдвяні служби Божі. Хор церкви під орудою п. Лаврентьєва чудово виконав концертні різдвяні молитвоспіви» [4]. 1 лютого 1942 р. був освячений престол Свято-Миколаївської церкви в с. Мешкове. Газетна стаття, яка повідомляла про цю подію, закінчувалася гаслом: «Хай же збільшується число храмів!». В цьому ж місяці було отримано дозвіл міського комісара Миколаєва відправляти службу Божу винятково українською мовою [5].

На початку 1942 р. остаточно сформувалася загальна німецька окупаційна політика щодо українського православ'я, що базувалася за принципом «divide et impera». Про це свідчать два документи, перший – підтримка автономістів на противагу УАПЦ, другий – про підтримку УАПЦ на противагу АПЦ.

11 лютого 1942 р. з'явилася спеціальна директива бригаденфюрера СС і генерал-майора

поліції Томаса для всіх частин СС та поліційних команд Києва, Житомира, Миколаєва і Дніпропетровська, в якій зазначалося:

– різним групам (громадам) Православної церкви дозволяється релігійна діяльність, однак політичним партіям, громадським рухам і діячам забороняється втручатися в церковні справи;

– всіма способами перешкоджати становленню Всеукраїнської автокефальної церкви під проводом митрополита, оскільки автокефалія завжди за своєю суттю пов'язана з самостійним державництвом;

– зволікати з відкриттям нових духовних семінарій та інших богословських навчальних закладів;

– припинити будь-які спроби Ватикану проводити свою східну політику, ворожу Німецькій державі, і звернути особливу увагу на єзуїтів, які працюють як православні священники, щоб організувати під егідою Ватикану загальнослов'янський католицький рух;

– уніатську (греко-католицьку) церкву вважати чинником ватиканської політики, оскільки саме через Східну Галичину і Західну Волинь Ватикан намагається прокласти канал проникнення на схід;

– ставлення щодо різних сект (баптистів, меконітів та ін.) має бути загалом толерантним, оскільки вони, якщо не є прикриттям для агентури НКВС, не являють собою жодної політичної небезпеки;

– рекомендується у політичних та інформаційних звітах приділяти увагу факту існування різних релігійних угруповань [6].

Між іншим, із цього документу стає зрозуміло, чому римо-католикам відмовляли у наданні приміщень для богослужіння, а костели закривали. Окупаційна влада закрила костел навіть у Миколаєві, де більшість конгрегації становили етнічні німці [7].

Другий документ – проект січневого 1942 р. указу Розенберга Коху, ще яскравіше свідчить про прагнення підтримувати будь-яку форму церковного розколу: «Російську православну церкву в райхскомісаріаті «Україна» у жодному разі не підтримувати, оскільки вона є носієм великоросійської і панслов'янської ідей. Автокефальну ж Українську церкву, навпаки, слід підтримати в якості противаги російській православній... Видається найбільш правильним перенести центр ваги церковного життя в окремі генерал-комісаріати, що приведе до одержання кожним генерал-комісаріатом свого власного

єпископа. Якщо ці єпископи через різне розуміння догматів стануть один з одним ворогувати або вступають у конфлікт зі своїм патріархом, то з боку німецького цивільного управління не повинні вживатися спроби їх примирення або досягнення домовленості. Також не слід заперечувати, якщо окремі єпископи будуть підпорядковуватися різним патріархам» [8].

Згадані документи свідчать, як справедливо підкреслює Н. Стоколос, про те, що «гостра конкуренція між двома українськими православними церквами, взаємні претензії та звинувачення негативно впливали на духовне життя окупованої німцями України. Церковний розбрат polegши в німецькій владі перманентне, цілеспрямоване втручання у церковне життя, використання православного духовенства у своїх політичних цілях» [9].

Яскравим прикладом гострого розбрату ставали випадки співпраці духовенства з окупаційною владою проти конкурентів. Так, на зустрічі з обер-лейтенантом розвідувального відділу фон Госсом Миколаївський архієрей АПЦ Антоній (Марценко), скориставшись тим, що окупаційна влада звинувачує УАПЦ у зв'язках з націоналістичним рухом опору, пропонував німцям свої послуги, підкреслюючи, що «церква, якщо користуватися її послугами, ... могла б активно допомагати, так як... духовні особи мають великий вплив на маси, і з церковної кафедри багато чого пояснити легше, ніж шляхом наказів». Архієрей запевняв фон Госса, що таким чином можна знизити опір населення і уникнути «крутих заходів» [10].

Про співпрацю Миколаївського архієрея Антонія (Марценко)* з владою свідчать і спомини митрополита Алма-Атинського і Казахстанського Йосифа (Чернова): «До Миколаєва у вересні 1943 року я прибув пішки. Після прибуття в Миколаїв я зупинився на окраїні міста в квартирі невідомого мені селянина. Приблизно через півгодини після моєї появи в Миколаєві до мене прийшла невідома людина, росіянин, у темному костюмі, і сказала, що мене просять негайно з'явитися в гебітскомісаріат до політичного комісара барона Крушеля. Я негайно пішов до барона Крушеля, який прийняв мене в кабінеті. Він поставив мені низку запитань, що торкаються мого шляху до м. Умань. Крім того, Крушель доводив мені, що я нібито маю зв'язок з

митрополитом Сергієм (Страгородським) і працюю на користь СРСР. Я дав негативну відповідь. Він перевірів мої документи і сказав, що в Умань я не поїду, тому що мені там робити нічого, а залишуся в Миколаєві, де в них намічається проведення німецько-фашистської пропаганди, і я буду для них корисною людиною. Архієпископ Антоній [Марценко], що перебуває в Миколаєві, з покладеною на нього роботою не справляється» [11].

Окрім того, ймовірно саме на основі указу Розенберга в першій половині 1942 р. почала активно розбудовуватися єпархіальна мережа православних церков та висвячуватися єпископи. 12 травня 1942 р. в Андріївському соборі у Києві єпископами Никанором (Абрамовичем) та Ігорем (Губою) відбулась єпископська хіротонія архимандрита Михаїла (Хорошого) в єпископа Кіровоградського та Миколаївського юрисдикції УАПЦ. На півдні до його єпархії відносилося не більше 100 парафій, кількість яких з жовтня 1942 р. постійно зменшувалася [12], а на Миколаївщині кількість парафій УАПЦ була ще меншою, не більше 10 %.

Більш розгалуженою була мережа АПЦ, оскільки упродовж 1942 р. переважна частина парафій північної Миколаївщини приєдналася до автономістів [13]. Зазначені парафії спершу адміністративно відносилися до двох єпархій: Херсонської на чолі з Серафимом (Кушнеруком) і Миколаївської на чолі з Антонієм (Марценко) [14]. Останній, водночас будучи головою Собору Єпископів Православної Української Церкви, з листопада 1942 р. очолив і Херсонську єпархіальну кафедру.

Антоній
(Марценко),
архієпископ
Херсонський
і Миколаївський,
Голова Собору
Єпископів
Православної
Української церкви
(Автономної),
датоване 21 червня
1943 р., м. Миколаїв.

* Як відомо, у 1944 р. Миколаївські єпископи Антоній (Марценко) і Михаїл (Хороший) втекли разом з німцями на Захід. Але в 1946 р. єп. Антоній повернувся і був призначений єпископом Орловським і Брянським, але у 1951 р. його було заарештовано «за співпрацю з німцями» і він загинув в ув'язненні.

Голова Румунської
православної місії
в Трансністрії
митрополит Віссарион
(Пую) під час зустрічі
з Антонієм
(Марценко),
архієпископом
Миколаївським.
Одеса. 1943 р.

Навесні 1942 р. відомства райхскомісаріату «Україна» вже перейшли до проведення рівно-віддаленої політики, не віддаючи явної переваги автокефальному чи автономному церковному напрямку. 4 травня у Рівному відбулася конференція за участю представників влади й уповноважених преосвящених Олексія і Полікарпа, на якій керівник політичного відділу райхскомісаріату «Україна» Пальці офіційно заявив: «На території України існують тепер дві Церкви... У державної влади немає переваги ні одній, ні іншій... Питання приналежності до автокефальної чи до автономної Церкви залежить винятково від віруючих. Можливо, що пізніше з'явиться необхідність втручання з цього питання й для державної влади, зараз же треба постаратися розв'язати це питання мирно... Духівництво не має права накладати податі й внески на населення, тому що це є прерогативою винятково п.[ана] райхскомісара... Священики не мають права викладати Закон Божий у школах, вони можуть це робити тільки в храмах». Ще раніше гебітскомісарам була дана вказівка Коха – не допускати, щоб в українській пресі «один або інший напрямок було презентовано в якості підтримуваного німецькою адміністрацією».

За рішенням райхскомісара, який зберіг у силі більшість законів, що діяли в СРСР, були зроблені неможливими як контакти Церкви з молоддю – внаслідок скасування релігійних занять у школах, так і святкування численних церковних свят, які стали знову відзначатися населенням.

1 жовтня 1942 р. Кох видав свого роду сенсаційний указ, який певною мірою можна вважати й розвитком ідеї Гітлера, висловленої ним 29 вересня 1941 р. у бесіді з Борманом і Розенбергом,

що на Україні Німеччина не може бути зацікавлена в єдиній сильній Церкві, яка придушує всі інші. В указі райхскомісар вимагав від генеральних комісарів провести поділ автономної і автокефальної Церков на декілька незалежних, по дві відповідно у кожному з генерал-бецирків: «У майбутньому не буде ні адміністратора Полікарпа, ні екзарха України Олексія, обоє стануть лише старшими єпископами їх церковних течій у генерал-бецирку Луцьк... Спершу генеральний комісар своїм рішенням призначає єпископів і оцінює їхню придатність через рік. При цьому попередньо дається мій дозвіл... Хіротонії священиків у єпископів у генерал-бецирку будуть проводитися архієреями тих же церковних напрямків генерал-бецирку по мірі потреби після попереднього дозволу генерального комісара... Призначення священиків компетентний для цього єпископ здійснює після попереднього дозволу генерального комісара. Зняття священиків проводиться генеральним комісаром за пропозицією гебітскомісарів». Крім впровадження системи тотального контролю й управління релігійним життям Кох вказував також на необхідність «усіма підходящими способами перешкоджати будь-якому об'єднанню автономної Церкви з автокефалістами» [15].

Таким чином, райхскомісаріат провів децентралізацію Церкви. Всі заходи духовенства щодо об'єднання конфесій, відродження релігійного життя владою були анульовані. У кожній області була створена своя Церква, яка підпорядковувалася генерал-комісару.

На 1942 р. припадає скорочення числа п'яти та шестимісячних пастирських і дяківських курсів, а в багатьох містах їх було взагалі закрито.

У межах Миколаївської єпархії німецька влада дала дозвіл на організацію одномісячного навчання для кандидатів не молодших 50-ти років. Водночас обмежували й кількість церковних хористів (не більше 20 чоловік) [16].

У 1942 р. тенденція підпорядкування внутрішнього життя Церкви, встановлення контролю над духовенством все більше посилювалася. При райхскомісаріаті була створена спеціальна група, яка займалася вивченням релігійного питання в Україні. Відповідні служби з особливою ретельністю вивчали діяльність українського кліру. У звітах зверталася увага на небезпечну тенденцію об'єднання національно-патріотичних, наукових і церковних сил.

Однак, попри це, в середині 1943 р. відвідування церков у декількох регіонах півдня (Дніпропетровський, Миколаївський, Мелітопольський і Кіровоградський) було «дуже високим». Джерело відзначає в цілому по Україні «дуже високий рівень відвідування церков. Скрізь і часто церковне вінчання» [17]. Такий духовний сплеск призвів до зростання православних громад. На кінець 1942 р. в Україні вже діяло понад 2000 православних храмів, з них на Миколаївщині (дані на середину 1944 р.) – 64 церкви (136 станом на 1.01.1945)[18]. Цифра на 1 січня 1945 р. здається нам найбільш вірогідною, оскільки лише в Голтянському повіті Трансністрії діяло 48 парафій [19].

З другої половини 1943 р. почалося зростання опору населення проти фашистського поневолення і відповідним посиленням репресій з боку окупантів. Дуже часто вони були спрямовані проти Церкви, духовенства та віруючих. Окупантами було розстріляно понад 100 українських православних священників, спалено та зруйновано багато церков. На Миколаївщині у 1944 р. під руйнацію підпали церкви: Святого Духа, Богоявлення Господнього, Марії Магдалини та інші.

Таким чином, політика окупаційної влади щодо Церкви і релігії на тій частині Миколаївщині, що входила до райхскомісаріату «Україна», як власне й загалом в Україні, була підпорядкована шовіністичним планам фашистської Німеччини. Прийняті законодавчі акти й розпорядження свідчать, що в планах управління окупованою територією церковні організації розглядалися як засіб вирішення політико-економічних питань, а саме: лояльного ставлення до режиму, забезпечення продовольством армії та робочої сили для німецької про-

мисловості. До певної міри, пожвавлення церковно-релігійного життя відповідало німецьким інтересам. Однак усі заходи українського кліру щодо централізації Церкви окупаційним урядом були зустрінуті вороже і не знайшли підтримки. Така політика сприяла міжконфесійним непорозумінням і створенню релігійних організацій різної церковної юрисдикції. Режим терору, який був встановлений окупаційною владою, служителі культу переживали разом зі своєю паствою.

Дещо інший характер переживала православна церква на територіях Миколаївщини, які було включено до складу підрумунської Трансністрії. Своїм першочерговим завданням у релігійній царині румуни вважали відродження християнської віри та відновлення церковного життя у захоплених українських землях. Задля цього вони надіслали туди Румунську православну місію (далі – місія, або РПМ), яка організувала проведення інспектувань парафій у глибинці Трансністрії. Реалізація такого плану відбувалася у визначених екзархатом румунської церкви напрямках: налагодження діяльності тимчасових місіонерських груп із Трансільванії, Бессарабії та Буковини, створення та укорінення стабільних постійних місіонерських осередків із прибульців-місіонерів і навернення на службу румунській владі православних священнослужителів із числа місцевого кліру, який за радянських порядків був відлучений від служіння Церкві [20]. Не остання роль відводилася організації богословської освіти та налагодженню духовного навчання в школах тощо.

Вже з другої половини вересня 1941 р. до Трансністрії були направлені: трансільванські місіонери на чолі з митрополитом Миколаєм (Загорським), священники із Хушистської єпархії з єпископом Григорієм та клірики Кишинівської архієпископії під керівництвом о. Федора Рудієва. У жовтні Хушистською єпископією було направлено ще 16 місіонерів, а 20 грудня до Трансністрії прибули 55 місіонерів з Кишинівської архієпископії [21]. Їм доручалося упродовж місяця «поселяти в душах віруючих радість від свята Різдва Христового». Місіонерами проводилися релігійні служби, читалися проповіді, проводилися масові хрещення людей, розповсюджувалася духовна література та хрестіки. Кульмінаційним моментом у діяльності цих місіонерських груп було освячення храмів, що відроджувалися і відкривалися за участі населення і сприяння румунської церковної ад-

Митрополит Віссаріон (Пу) в оточенні віруючих села Кантакузівка
(з 1946 р. – с. Прибужани Вознесенського району Миколаївської області). 1943 р.

міністрації. На кінець грудня 1941 р. в межах губернаторства було освячено 32 старі церкви, відновлювалися й зруйновані храми [22]. Проте ці місіонери проводили свою роботу переважно серед молдавського населення, яке самими румунами вважалося етнічним румунським, і мало опікувалися проблемами прихожан-українців та інших національностей.

Підводячи підсумок діяльності РПМ у Трансністрії за 1941 рік, її шеф, архімандрит Юлій (Скрібан), підкреслював, що основна ставка у відродженні православного життя у цьому регіоні робилася саме на роботі приїжджих місіонерів. Звідси, з'їзд благочинних Трансністрії прийняв рішення «про залучення до роботи православної місії найбільш досвідчених представників духовенства зі Старого Королівства, особливо з Бессарабії, які володіють російською мовою та знають місцеві звичаї» [23]. Тоді ж із Румунії приїхало 63 священники, 1 диякон та 2 кантори [24]. У межах повітів організацією церковної справи займалися 14 субпротоіереїв (в Одесі та в кожному повіті по одному). Більшість представників кліру утримувалася лише за ра-

хунок прибутку від епітрахічної діяльності й не отримувала державної платні, що породжувало негативні явища, «такі як жадність та любов до срібла» [25]. Саме відсутність фінансової підтримки місіонерів з боку уряду Й. Антонеску керівництво місії вважало основною причиною проблем, пов'язаних із повільним розповсюдженням румунського впливу в провінціях. Як писав один з протоіереїв – «врожай багатий, а женців мало» [26].

Певну роль у румунському місіонерстві відігравали й військові священники, які одними з перших укорінювали православ'я румунського зразка на теренах між Південним Бугом і Дністром. Вони здійснювали обряди хрещення, масові поминання померлих та розстріляних під час сталінських репресій. Так, літом 1942 р. в Голтському повіті, у парафії с. Акмечетні, в церкві Іоанна Богослова румунськими військовими священниками було похрещено 6 осіб [27]. В Очаківі, в листопаді 1942 р., військовим та місцевим духовенством було проведено молебень на місці масових убивств християн за часів сталінської диктатури [28].

Через гостру потребу в священницьких кадрах, нагальною проблемою місії було навернення місцевого православного духовенства до співробітництва. Значна його частина зверталася із заявами про надання права служити в парафіях. Показовим є рапорт священника Маркова О.Е. на ім'я благочинного Голтського повіту, датований 16 березня 1943 р.: «Маю за честь повідомити Ваше преосвященство про своє бажання приступити до пастирської діяльності в с. Кримка. Община ж, як видно, також бажає мене, бо прислала своїх представників і просить мене переїхати до них на парафію. Виходячи з цього, я найпокірніше прошу Вас отче протоіерею призначити мене в с. Кримку настоятелем Св. Різдва-Богородицької церкви, а також надіслати письмове клопотання його Високопреосвященству митрополиту Трансністрії Віссаріону...» [29]. У Фонді церковних організацій протоіерея Голтського повіту [30] подібних заяв лише за період з квітня 1942 по березень 1943 р. нараховуємо 24, що свідчить про активізацію кліриально-релігійного життя в цьому регіоні.

Особливо активно повернення колишніх кліриків до своїх рідних парафій спостерігалось в українських повітах Трансністрії. За даними місії, на березень 1942 р. їх нараховувалося понад 150 чоловік, хоча спочатку документально змогли підтвердити своє право на духовну діяльність лише 19 священників, 3 диякони та 8 канторів [31]. Більшості претендентів на поновлення в сані місія відмовила. Причинами відмови були: похилий вік, відсутність духовної освіти, недовіра до деяких священників, висвячених за часів більшовицького режиму тощо. Однак, основною причиною, передусім, була відсутність документальних доказів своєї попередньої діяльності на «духовній ниві». Під час репресій 1930-х років (арештів, тюремних допитів, мордувань, засуджень до таборів та заслання) документи остаточно втрачалися за стінами управлінь НКВС та в сейфах слідчих. Ілюстрацією до сказаного є автобіографія священника Голтського кафедрального собору о. Василя (Шабарова), подана на розгляд місії [32]. В ній розповідалося: «У 1926 р. райвідділом НКВС я був заарештований і 8 місяців утримувався у вологій одиночній камері, а потім був засуджений до 5 років концтаборів на о. Соловки. З 1931 р. був засланий на поселення у Східний Сибір і звільнився лише в 1936 році. Документи мої як про освіту, рівно й про висвячення у диякони та священники відібрані під час арешту 9 травня 1926 р. <...> Те, що

я не самозванець, а дійсно священник, можуть підтвердити архієпископи Серафим, Іларіон, єпископи Григорій, Іоан, Антоній Маріупольський, які були зі мною на Соловках. Незалежно від того, я клянуся перед Богом, Євангелієм та Пресвятою Богородицею, що я дійсний священник і хочу служити господу Богу і Церкві».

Утворена в Одесі комісія, яка розглядала справи претендентів, використовувалась місією задля фільтрації місцевого кліру, який відзначався своєю строкатістю за своєю національною приналежністю та церковною юрисдикцією. На жаль, важко говорити про кількісні складові, однак можемо визначити, які саме церковні напрямки (конфесії) були представлені в українських повітах Трансністрії. Найбільш чисельною була група прихильників «Церкви живої», яка своїми коріннями брала початок від церков патріарха Тихона, підтримувалась радянською владою з метою розкольницької діяльності і перетягування на свій бік священників «тихонівців». З часом, і ті й інші потрапили під репресивний удар ДПУ-НКВС і були піддані гонінням. «Живісти», пройшовши через каяття та епітимію, переважно й отримували підтвердження священницького сану і переважно сільські приходи.

Неоднозначним було ставлення місії до священників УАПЦ. Представники з ієрархії митрополита В. Липківського, разом з іншими «вірвідступниками», підпадали під жорсткий тиск як з боку парафіяльних священників інших конфесій, так і з боку румунської місії. Збільшення кількості парафій українських автокефалістів та їхнього впливу на населення обурювало прихильників румунізації і проявлялося в дописах та скаргах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійної боротьби є лист протоіерея Кіндрата Мощенка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 року [33]. В ньому висловлюється застереження стосовно організації священниками М. Климентієвим та П. Величком приходів УАПЦ у селах Секретарка, Ольвіополь та ін. Побоюючись відродження національної церкви, автономної від румунської, релігійні чиновники місії направляли справи «липківців» виключно на розгляд Священного Синоду Румунської православної церкви.

У першому кварталі 1942 р. значно активізувалась діяльність місії. Церковні адміністрації на місцях провели інспекції та обстеження майже кожної парафії та церковної громади. Церковно-організаційні процеси, які відбува-

лися в повітах, населених переважно українцями, знайшли аналіз у звіті архімандрита Антіма (Ніка) [34]. Румунська церковна адміністрація відзначала, що українське населення в Голтському, Очаківському та інших повітах губернаторства, з релігійної точки зору, «можна поділити на кілька категорій: перша – ревні прибічники дійсної віри, особливо похилого віку люди; друга – байдужі, які не цікавляться релігією зовсім і, нарешті треті, які є ворогами релігії, безбожники, атеїсти та посібники комуністів... І хоча молодь дуже далека від проблем віри, все ж переважна більшість українців тяжіють до релігії».

Інспектування показало, що в повітах, населених українцями, склалася гостра ситуація з наявністю церковно-культурних споруд і, відповідно, не вистачало служителів культу: священників, дияконів та канторів. У Голтському повіті діючих було 32 церкви [35]. Однак навесні 1942 р. найгірше склалася ситуація в Очаківському повіті, там діяло лише кілька храмів.

Попри свідчення румунських релігійних чиновників, що українці дуже релігійні та побожні і з повагою ставляться до Церкви, все ж їх тенденційність та українофобія простежуються на прикладах забезпечення парафій кадрами духо-

венства. Не зважаючи на те, що в березні 1942 р. збільшилась кількість кліру у приходах губернаторства до 285 [36], з яких 203 священники, 15 дияконів та 67 канторів, все ж більшість повітів, особливо українських, залишалися без духовних поводитирів. А якщо взяти до уваги той факт, що із 607 парафій, які існували в Трансністрії, лише 62 були населені румунами (молдаванами), 98 були змішаними і 477 парафій населяли українці, росіяни та ін. [37], то спостерігаємо явну кадрову священницьку диспропорцію не на користь слов'янського населення.

Там, де компактно проживали українці катастрофічно бракувало людей духовного звання. У Голтському повіті було 8 священнослужителів, семеро з яких прибульці з Румунії [38]. В Очаківському повіті лише 6 [39]. За нашими підрахунками, у двох волостях Голтського повіту – Любашівській та Кривоозерській, на 55 тис. православних прихожан припадало лише 15 священників та 8 канторів [40]. У Доманівській волості на 5930 сімей в 14 парафіях значилось лише 3 священника, та й тим було під 80 років [41].

Ще однією проблемою, специфічною для цього регіону, є відкрито вороже ставлення РПМ до сектантства та релігійних відгалужень і бо-

Релігійна процесія Водохреща в румунській зоні окупації. Одеса, 1942 р.

Співробітники друкарні Румунської православної місії в Трансністрії. Одеса, 1943 р.

ротьба з ними. Власне, такий прояв моноцерковності відповідав тоталітарній сутності румунського адміністрування в захопленому регіоні.

У грудні 1941 р. голова місії архімандрит Скрібан акцентував увагу на тому, що «релігійна жага робить народ довірливим та здатним слухати будь-кого, хто розповідатиме йому про віру. У такій атмосфері можна легко потрапити до секти. Досі ми не знали такої проблеми. Щоб запобігти небезпеці сектантства, необхідно направити в гущу народу якомога більше освічених священників...» [42]. У зв'язку з появою сект у Трансністрії, архімандрит Антім (Ніка) також наполягав на необхідності місіонерів їздити по селах, де не вистачає священників, і почергово вести службу в церквах [43]. Деяким панотцям місії давалося завдання часто інспектувати «вражені» сектами села.

Найбільш розповсюдженими релігійними відгалуженнями, що являли собою сектантство, були євангелісти, адвентисти 7-го дня, баптисти, безпопівці, богомольці, драконівці, інкентіївці, штундисти та ін. На Миколаївщині

вони зосереджувалися переважно в Голтському повіті. Так, у матеріалах примарії с. Маринівки Доманівської волості в списку сектантів-євангелістів на 15 липня 1943 р. фіксувалось 102 особи [44].

24 березня 1942 р. в Одесі відбувся церковний конгрес, на якому наголошувалося на необхідності боротьби з сектантством [45]. Священники Светлов, Флоря, Буденко та інші стояли на недопущенні появи сектантів, викоріненні й обмеженні їхнього впливу в православних парафіях. Для захисту ортодоксії постановою губернатора Трансністрії від 1 січня 1942 р. було направлено 23 священника-місіонера [46]. Вони проводили активну притисектантську роботу серед прихожан та населення регіону.

Однак і згодом румунська влада та православна місія в Трансністрії не виявили бодай видимості толерантного ставлення щодо релігійних сект і прийняли «драконівський» закон за № 927 від 30 грудня 1942 року [47]. Ним румунський уряд ухвалив ліквідацію усіх релігійних сект та заборонив утворення нових релігійних

об'єднань. До того ж, уся власність та майно сект конфісковувались, а тих, хто приховував місцезнаходження цих сект, заарештовували й ув'язнювали у табори від 1 до 3 років [48].

Не були румуни сповненими поваги і до місцевого населення, яке святкувало релігійні свята за місцевим календарем (старим стилем). Відповідно до розпорядження уряду Трансністрії за № 7219 від 23 грудня 1941 року, напередодні Різдва Христового церковним керівництвом було прийнято рішення щоби свята Різдва, Нового Року та Водохреща відбувалися за новим, виправленим календарем [49]. І хоча допускалося, що населення таки буде святкувати за своєю власною волею за старим стилем, усе ж в армії, у школах та румунській адміністрації свята мали святкуватися лише за новим календарем. Для цього місія видрукувала і розповсюдила серед місцевого населення «Церковний календар на 1942 рік» російською мовою накладом 10 тис. примірників, а церковний календар на 1943 р. являв собою книгу-альманах на 100 сторінок [50].

Румуни в боротьбі зі «стилізмами» в українських повітах зіткнулися з певною опозицією серед місцевого духовенства, яке вимагало ка-

нонічного підтвердження румунського місіонерства та посередництва в українських землях від Вселенського собору.

У підсумку до аналізу релігійної політики в окупованих румунами землях Миколаївщини, визначимо також кілька важливих моментів означеної проблеми. По-перше, в захоплених землях румуни встановили жорсткий політичний режим, утвердженню якого сприяла Румунська православна церква та місія, яка репрезентувала всю церковну владу у губернаторстві Трансністрія. По-друге, місія здійснювала в межах митрополії повний контроль над відродженням православного життя, спрямовувала кадрову політику у благочиннях та парафіях, керувала відбудовою та освяченням храмів, монастирів тощо. По-третє, в діяльності місії спостерігається відверта спрямованість на денационалізацію православного життя в українських землях межиріччя Південного Бугу та Дністра, викорінення будь-яких самотутніх церковних традицій. По-четверте, румуни забороняли церковний плюралізм, викорінюючи різні релігійні форми від сект до релігійних об'єднань, виправляла церковний календар, як небезпеку моноцерковності і загрозу державі.

Джерела та література

1. ЦДАВО України, ф.8, оп.1, спр.38, арк. 95.
2. ЦДАГО України, ф.57, оп.4, спр.112, арк. 6.
3. Шкаровский М.В. Нацистская Германия и Православная Церковь (Нацистская политика в отношении Православной Церкви и религиозное возрождение на оккупированной территории СССР). М.: Изд-во Крутицкого Патриаршего Подворья; Общ-во любителей церковной истории, 2002. – С. 443-444.
4. Українська думка. – 1942. – 10 січня (№ 3).
5. Кокошко Ф.І. Деякі аспекти релігійної політики німецьких окупаційних властей на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни // Південний архів. – 2002. – №7. – С.77; Українська думка. – 1942. – 4 лютого (№ 10); Українська думка. – 1942. – 7 лютого (№ 11).
6. Мартирологія українських церков: У 4-х т. – Т.1: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор, 1987. – С. 745-746.
7. Беркхофф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? // УІЖ. – 2005. – №3. – С. 22.
8. Шкаровский М.В. Вказ. пр. – С. 447.
9. Стоколос Н. Етноконфесійна політика Рейху в окупованій Україні (1941-1944 рр.) // Українське релігієзнавство. – 2001. – № 19. – С. 70.
10. Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939-1945 рр.: людський вимір / Дис... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2001. – С. 123.
11. Королева В. Свет радости в мире печали: Митрополит Алма-Атинский и Казахстанский Иосиф. – М.: Паломник, 2004. – С. 77.
12. Беркхофф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? – С. 27.
13. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Т.9 (XX ст.). – Ч.2. – Нью-Йорк, Баунд Брук, 1966. – С. 261.
14. Беркхофф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? // УІЖ. – 2005. – №3. – С. 35.
15. Шкаровский М.В. Вказ. пр. – С. 451-452.
16. Власовський І. Вказ. пр. – С. 236.
17. ЦДАВО України, ф.3676, оп.4, спр.161, арк. 55.
18. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 3. За даними російського дослідника М. Шкаровського, що базуються на російських архівах, на території Мико-

лаївської та Кіровоградської областей було відкрито 420 церков (Шкаровський М.В. Вказ. пр. – С. 471). Ця цифра видається сумнівною, оскільки за даними ЦДАВО України на 1 січня 1945 р. в цих областях, разом з недіючими церквами, існувало: в Миколаївській – 102 церкви (34 – недіючі), Кіровоградській – 152 (15 – недіючі), що цілком збігається із даними 1920-х років. *Див.*: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 3, арк. 9.

19. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-2270, оп. 1, спр. 4, арк. 21-22.

20. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансїстрії (кінець 1930-1944 рр.). – Одеса: «Optimum», 2006. – 237 с.; Його ж. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). – Одеса: «ВМВ», 2008. – 392 с. та ін.

21. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 23.

22. Ibid.

23. Одесса. – 1942. – 12 мая.

24. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 25.

25. ДАОО, ф. Р-2270, оп. 1, спр. 1, арк. 66.

26. Там само, арк. 9.

27. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-2704, оп. 1, спр. 1, арк. 25.

28. Молва. – 1942. – 2 декабрия.

29. ДАМО, ф. Р-2704, оп. 1, спр. 2, арк. 33.

30. Там само, спр. 2, 4, 7.

31. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 25; Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 115.

32. ДАМО, ф. Р-2704, оп. 1, спр. 4, арк. 35-36.

33. Там само, ф. Р-2178, оп. 1, спр. 7, арк. 16.

34. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 50-61.

35. Ibid. – P. 55.

36. Ibid. – P. 30, 48.

37. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 117.

38. ДАМО, ф. Р-2704, оп. 1, спр. 9, арк. 32-33, 49, 51.

39. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 48.

40. ДАМО, ф. Р-2704, оп. 1, спр. 16, арк. 1-17.

41. ДАОО, ф. Р-2270, оп. 1, спр. 1, арк. 16-зв.

42. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 27.

43. Ibid. – P. 33.

44. Там само, спр. 12, арк. 13-18.

45. Одеса. – 1942. – 24 марта.

46. ДАМО, ф. Р-2178, оп. 1, спр. 7, арк. 36.

47. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 183.

48. Ibid. – P. 122.

49. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 27.

50. Молва. – 1942. – 23 декабрия.

Николай Михайлуца, Александр Тригуб

Религиозная политика оккупантов на Николаевщине: особенности, суть и последствия (август 1941 г. – март 1944 г.)

В статье на основе массива источников представлено сравнительно-исторический срез сути и особенностей религиозной политики немецких и румынских оккупантов, которые, ставя единую захватническую цель в течение 1941-1944 годов, пытались разными способами осуществлять возрождение христианской религии.

Ключевые слова: война, оккупация, Украинская Православная церковь, Николаевщина, райхскомиссариат «Украина», Трансїстрия, миссионерство.

Mykola Myhaylutsa, Olexander Tryhub

Religious policy of occupants in mykolayiv region: features, essence and after effects (august 1941 – march 1944)

The article, based on array of sources, presents a comparative historical slice of essence and characteristics of the religious policy of the German and Romanian occupiers who put the same invader goal during the years 1941-1944 and tried to implement the revival of the Christian religion in different ways.

Key words: war, occupation, Ukrainian Orthodox Church, Mykolayiv, Reichskommissariat «Ukraine», Transnistria, missionary.